

Azizbek NASIMOV,
Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
E-mail: azizbek.@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

AXLOQIY QADRIYATLAR VA AXLOQIY ME'YOR HAQIDAGI QARASHLAR EVOLUTSIYASI

Annotatsiya

Maqola axloq, axloqiy qadriyatlar va axloqiy me'yor haqidagi qarashlarning falsafiy mezonlari tahlil qilingan. Shuningdek, axloq va axloqsizlik tushunchasining o'zaro bog'liqligi, uning jamiyatga ta'siri, axloqiy me'yorlarni tan olmaslikning sa'lbii jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, inson, axloq, qadriyat, me'yor, tizim.

ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА МОРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ И ПРАВСТВЕННЫЕ НОРМЫ

Аннотация

В статье анализируются философские критерии взглядов на этику, моральные ценности и моральные нормы. Также выделены взаимообусловленность понятий нравственности и безнравственности, ее влияние на общество, негативные стороны непризнания моральных норм.

Ключевые слова. общество, человек, мораль, ценность, норма, система.система.

EVOLUTION OF VIEWS ON MORAL VALUES AND MORAL STANDARDS

Annotation

The article analyzes the philosophical criteria of views on ethics, moral values and moral standards. Also, the interdependence of the concept of morality and immorality, its impact on society, and the negative aspects of not recognizing moral standards are highlighted.

Key words. society, man, morality, value, norm, system.

Kirish. Hozirgi kunda jamiyatning barcha sohalarida «axloq» tushunchasi, uning mazmun-mohiyati borasida, hayotimizdagi o'rni va ahamiyati haqida turli fikrlar bildirilmoqda. Buning asosiy sababi axloqning ko'p qirrali tushuncha ekanligi, jamiyat hayotidagi ma'naviy va ma'rifiy, g'oyaviy, mafkuraviy, madaniy, diniy qarashlarni o'zida to'la mujassam etgan ijtimoiy-ma'naviy hodisa ekanligidir. Shuni ta'kidlash lozimki axloq eng qadimgi ijtimoiy hodisalardan biri hisoblanadi. Uzoq vaqtlar davomida u jamiyatda yagona tartibga solib turuvchilik vazifasini bajarib kelgan. Axloqiy qadriyatlar o'zining rivojlanishida falsafiy jihatdan ko'p qirrali jarayon bo'lib, jumladan, ajdodlarning ming yillar davomida shakllantirilgan falsafiy qarashlar ta'sirida vujudga keladi. Bunda axloqiy qadriyatlar rivojlanishi va evolyusiyasiga hissa qo'shadigan ko'plab falsafiy asoslar va turli falsafiy ta'limotlar muhim rol o'ynaydi. Axloq falsafasining tarixiy taraqqiyoti Sharq falsafasining ko'pchilik yo'nalishlarida muhim o'rin tutadi. Masalan, Zardushtiylik o'zida shunday axloqiy talablarni mujassamlashtirganki, unga binoan kishilar bir-birlari bilan tinchlik va osoyishitalikda ahlik bilan yashashlari, o'z yaqinlariga xayrixohlik ko'rsatishlari, zaruriyat va xavfli vaziyatlarda bir-birlariga yordam berishlari, yomonlik, shafqatsizlik, mag'rurlik, zo'ravonlik, o'zboshimchalik, hasad va tuhmatga qarshi kurash olib borishlari, g'azab va hokazolarga berilmasliklari lozim bo'lgan. Axloq masalalariga xitoy va hind falsafasida ham katta e'tibor qaratilgan. Masalan, konfutsiychilikda axloqiy qoidalar, me'yorlar va boshqarishni tartibga solib turishga asosiy e'tibor qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Suqrot, Aflotun, Arastu, Epikur va boshqa qadimgi dunyo mutafakkirlari axloq falsafasi rivojiga muhim hissa qo'shadilar. Suqrot fikrcha, axloq asosini u yoki bu axloqiy ko'rsatmalarga tashqi tomondan rioya etish emas, balki ularning zarurligini tushunish tashkil etadi. Aflotun va Arastu axloq falsafasining muhim tarkibiy qismi bo'lgan baxt-saodat va ezgulik haqidagi ta'limotni ishlab chiqadilar. Epikur ajoyib axloqiy-falsafiy ta'limot yaratdi. Bu ta'limotda bosh o'rinni inson baxt saodati mavzusi egallaydi. Faylasuf qayd etgan ediki, agar inson oqilona, axloqan va adolatkorona yashamasa, u baxtli bo'lishi mumkin emas. Axloq falsafasi tarixida muhim o'rinni Musulmon sharqi

mutafakkirlarining g'oyalari tashkil qiladi. Forobiy uchun axloq – bu insonning jamiyat a'zosi sifatidagi axloqiy xatti-harakatlari to'g'risidagi bilimdir. Axloq, odoblik jamiyatni takomillashtirish va baxt saodatga erishish, ravnaq va umumiy ezgulikka erishish garovidir. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asari egallaydiki, u turkiy tilda o'rta asrlarda yaratilgan eng yirik dunyoviy adabiyot yodgorliklaridan biridir. U axloqiy-tarbiyaviy, ya'ni axloqiy nasihatlar xususiyatiga ega. Sharq va G'arb faylasuf olimlarining axloqiy qarashlari, axloq muayyan jamiyatda kishilarning o'zaro munosabatlarini tartibga solib turuvchi va o'sha jamiyatdagi birlik, barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi me'yorlar ekanligi, ularning shaxs va, asosan, jamiyat manfaati va ehtiyojiga xizmat qilishi, amalda ish berishi ularning mavjudligini oqlovchi birlamchi mezon ekanligi ochib berilgan.

Jamiyatdagi ma'rifat g'oyalarini ilgari surgan I.Kant va J.S.Mill kabi faylasuflar ham axloqqa nisbatan o'z qarashlarini axloqiy rivojlanishning insoniyatga ta'sir ko'lami borasida dunyoviy qarashlarni o'rtaga tashladilar. I.Kant fikricha, axloqiy qonunlar sifatida universalashtirilishi mumkin bo'lgan harakatlar insonni ulug'laydi va muayyan imperativ axloqiy konsepsiyani yaratishga olib keladi. J.S.Mill esa, eng katta baxt axloqiy tamoyillarni yaxshi anglab yetadigan shaxs bo'lib, unda axloqiy harakatlar umumiy baxtni maksimal darajada bo'lishiga olib keladi.

Har bir davrda madaniy an'analar va jamiyat normalari axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu me'yorlar ko'pincha avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ajdodlar falsafiy dunyoqarashining teranligi, keng qirraligi, xalqning donoligi va tajribalarining bir nuqtada jamlanganligidadir. Ular ma'lum bir madaniy yoki ijtimoiy munosabatlar tizimida qabul qilinadigan xatti-harakatlar uchun ko'rsatmalar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bunday o'izga xoslikni Gegel tahlil qilib, jamiyat ruhi uning axloqiy manzarasini shakllantirishda vujudga keladi. Jamiyatlar o'zaro ta'sirlashgani va madaniyatlar uyg'unlashgani sababli, bu me'yorlar dinamik va doimiy o'zgaruvchan axloqiy poydevorga olib kelishi mumkin, deydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Axloq ko'proq insonning ezgulikka yo'g'rilgan fazilatlarini o'zida aks ettirishidir. Axloqiy qadriyatlar - bu shaxs yoki odamlar guruhi tomonidan qabul qilingan xatti-harakatlar va qarorlarda nima to'g'ri yoki noto'g'ri

ekanligini aniqlaydigan tamoyil hisoblanadi. Axloqiy qadriyatlar bir kishidan ikkinchisiga farq qilishi mumkin, shuningdek, bir guruh yoki jamiyat va boshqa guruh yoki jamiyat o'rtasida farq qilishi mumkin. Umumiy axloqiy qadriyatlarning ba'zi misollari halollik, adolat, bag'rikenglik, mehribonlik va mas'uliyatdir. Bundan tashqari, axloqiy qadriyatlar ko'pincha insonning dini yoki e'tiqod tizimi bilan bog'liq, ammo axloqiy qadriyatlar falsafa yoki ijtimoiy normalar kabi boshqa manbalardan ham kelib chiqishi mumkin. Axloqiy qadriyatlar tabiat hamda inson, jamiyat va milliy-elatlarning ijtimoiy hayotidagi jarayon, voqealik xodisalarga xos axloqiy munosabatlarni ham o'z ichiga qamrab olgan. Axloqiy qadriyat umuminsoniy xususiyatga ega bo'lish bilan birga millat xususiyatlariga ham boydir" [2]. Ayniqsa, qadriyat umuminsoniy xususiyatga ega bo'lish bilan birga milliy xususiyatlariga o'zining mazmun - mohiyati, mavqei, jamiyat va inson kamolidagi ahamiyati va betakrorligi, serqirra va sermazmunligi bilan millatimiz mentalitetiga xos va manaviyatimizga mos hamda hayotimizning uzviy bir qismi, yani manaviy hayotimizning negizi sifatida ajralib turadi.

Tahlil va natijalar. Axloqiy qadriyatlarning tub manosi har bir jamiyatga adolat, birdamlik, ezgulik, mustaqillik, tenglik va erkinlik imkoniyat asosida komil, yetuk va mukammal insonni kamol toptirishga qaratilgan. "Har bir davlat yoxud jamiyatning gullab-yashnashi, insonlarning rohat-farog'ati shu yurt farzandlarining xulq-odobi, axloqiy ideallari, estetik madaniyati va ma'naviy yetukligiga bog'liq bo'ladi" [1].

Insoniyat taraqqiyotida axloq muhim o'rin tutadi. Inson axloqiy, umuman ma'naviy va ma'rifiy jihatdan kamol topishi jarayonida turli tarixiy bosqichlardan – johillik, nodonlikdan ilmga, yovuzlikdan ezgulikka, vahshiylikdan insoniylikka o'tarkan, jamiyat ham shu tariqa rivojlanadi. Ikki muqobil ibtido – yovuzlik va ezgulik, jaholat va kamolatning o'zaro kurashi inson va jamiyat taraqqiyotini belgilagan, inson aql-zakovat sohibi sifatida o'zini anglashiga olib kelgan.[3]. Bu ikki muqobil kuch kurashi jamiyatdagi mavjud ijtimoiy munosabatlarda ifodalansa, insonga nisbatan uning ichki olamiga xos nafs bilan qalb, aql bilan aqlsizlik o'rtasidagi kurashda ifodalanadi. Axloq muayyan jamiyat va davrda o'zgarishlarga uchrashi, rivojlanishi, so'nishi mumkin. Shunda axloqsizlik vujudga keladi. Axloqsizlik - bu ma'naviy me'yorlar va qadriyatlar bir ongli bo'lmagan rioya ifodalangan shaxsi, bir salbiy axloqiy va ma'naviy tomoni hisoblanadi. Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak axloqsizlik - to'g'rilik qoidalarini buzilishi bo'lib, ijtimoiy me'yorlarni tan olmaslikdir.

Indoneziyaning Klego tumani misolida tadqiqot olib boriladi, unda yoshlarning axloqiy me'yorlarni tan olmasligiga va axloqsizlikni kelib chiqishini rag'batlantiradigan bir qator omillar aniqlanadi.

-yengil huquqbuzarlikga qiziqish va kimlargadir taqlid qilish, qaysarlikni rivojlanib ketishi, ota-onaga itoat qilishni istamaslik;

-ta'lim olishga ishtiyoqni pasayishi, maktabdan qochish, sababsiz dars qoldirish, o'qishni xohlamaslik;
-tengdoshlari bilan sababsiz tortishish, tez-tez janjallashish, odobsiz so'zlarni aytish;
-kiyinish me'yorlariga amal qilmaslik;
- stress, depressiya kabi psixologik buzulishlarni yuzaga kelishi;
-boshqa odamlarning tinchligi va xavfsizligini buzadigan buzuqlik, masalan, o'g'irlik, tuhmat qilish, talon-taroj qilish, hujum qilish;
-jinsiy zo'ravonlikning barcha ko'rinishi;
- spirtli ichimliklar ichish, qimorbozlik;
Demak, mazkur omillar jamiyatda axloqiy qadriyatlar rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Jamiyatni rivojlantirishda yoshlar tomonidan ma'naviy axloqiy fazilatlarining o'zlashtirilishi ularning jamiyatdagi o'rini belgilab beradi, shuningdek, jamiyatning barqaror bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviy axloqiy qadriyatlar insoniylik xususiyatining mazmun-mohiyatini tashkil etadi. Jamiyat rivojiga olib keladigan ma'naviy axloqiy sifatlar o'zaro bir-birini tushunish va anglash, mehr-oqibat, ezgulik, adolatlilik, sahoatpeshalik, oila va Vatanga muhabbat, sadoqat, bag'rikenglik, mehmondo'stlik, halollik, e'tiqodlilik, diyonatlilik va bosha shunga o'xshash yuzlab ezgu fazilatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Jamiyat hayotining barqaror rivoji insonlardagi bir-biriga bo'lgan ishonch, ijtimoiy adolat tamoyillari asosida yashash, qonunlarning ustuvorligiga ahamiyat berishda yaqqol namoyon bo'ladi. Ma'naviy axloqiy sifatlariga ega bo'lgan inson milliy va umuminsoniy fazilatlarini qadrlaydi, uni boyitib, kelgusi avlodlarga to'laqonli yetkazishga kamarbasta bo'ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, axloqiy qadriyatlarining voqelikda rivojlanishini tushunishda ijtimoiy-siyosiy qarashlar, jumladan, jamiyatdagi tengsizlik, adolat va haqiqat tushunchalari o'rtasidagi munosabatlar muhim rol o'ynaydi. "Ayniqsa, yoshlarning axloqiy tafakkurida bag'rikenglikni kuchaytirish, xulq-atvorida milliy qadriyatlarni e'zozlash kabi tuyg'ularni kamol toptirish lozim. Biz yoshlarimizda axloqiy bag'rikenglik tuyg'ularini milliy qadriyatlar negizida rivojlantirib borishimiz, ayniqsa, har bir fuqaroning jamiyatda erkin, tinch yashashi, barchaning tengligi, adolat, ma'rifat, ezgulik, insonparvarlik hamda vatanparvarlikka bo'ladigan yaxshiligu poklik kabi jamiki bag'rikenglik xislat va fazalatlari yig'indisini kuchaytirishimiz lozim"[4].

Axloq shaxsning, ham ijtimoiy guruhlar, tabaqalar, sinflar, butun jamiyatning o'z-o'zini idora qilish shakllari va me'yorlari, o'zaro muloqot va munosabatlarini tartibga solish, boshqarish hamda ularga xos bo'lgan ma'naviy kamolot darajasining namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. Колосова, В. В. Социологические подходы к изучению ценностей личности в процессе профессиональной деятельности / В. В. Колосова. -Текст : непосредственный // Молодой ученый. -2016. -№ 9 (113). -с. 999-1002.
3. Файбуллаев О. Эстетик маданият. –Тошкент: Наврўз, 2020. 270-бет.
4. Холиков Ю.О. Ўзбекистонда бағрикенглик маданиятини ривожлантиришнинг ахлокий тамойиллари. –Самарканд, “Самарканд давлат чет тиллар институти” нашриёти, 2021. 38-бет.
5. Комилов Р.Р. Ўзбек халқи никоҳ маросимларининг ахлокий ва эстетик моҳияти. –Тошкент: “Fan ziyosi”, 2021. 64-65-бетлар.